

Vaše Magnificence, pane rektore,

Spectabilis, pane děkane,

Spectabiles, páni emeritní děkani a proděkani,

Honorabiles, kolegyně a kolegové, milé dámy a vážení pánové!

Když jsem byl osloven děkanem Fakulty sociálních věd Jakubem Končelíkem, abych promluvil na oslavě 20 let trvání fakulty, cítil jsem se poctěn, ale i zaskočen. Všichni moji předchůdci ve funkci děkana byli totiž badatelé věnující se těm společenskovědním oblastem, které nabízejí témata, zajímavější širokou veřejnost. Proto měli celkem přirozenou možnost promluvit nejen o fakultě, ale i o něčem, co Vás bytostně zajímá. Na druhé straně, já bych Vás nejspíše příliš nenadchl, kdybych mluvil třeba na téma *robustifikační zobecněné momentové metody* či na téma *instrumentálních vážených proměnných*, ač obě tato témata jsou v ekonometrii v poslední dekádě intenzivně studována. Proto, kromě toho, že řeknu několik vět na adresu fakulty, jejího vývoje, úspěchů i neúspěchů, se budu zamýšlet, z jakéhosi metapohledu, nad tím, čím je, či čím by možná mohla být univerzita. Nicméně, budete se muset i v této části smířit s tím, že se přidržím pouačnění: „*Ševče drž se svého kopyta*“, v mém případě matematiky.

Nejprve tedy několik vět k fakultě. Nedlouho po mém nástupu do funkce děkana byla vyhlášena veřejná soutěž o Výzkumné záměry (VZ). Ačkoliv obecně nepanovalo přesvědčení o tom, že by vědecká produkce fakulty byla rozsáhlá, skutečnost, která se objevila při přípravě VZ, byla alarmující. Pokud bychom byli uplatnili kritéria aplikovaná na fakultách Univerzity Karlovy s tradičně dobrou úrovní publikací, dospěli bychom k řešitelskému kolektivu čítajícímu jen několik badatelů. To byl také důvod, proč jsme nakonec získali VZ, jehož kvalita byla ohodnocena pouze kategorií B. Nicméně již hodnocení po první dvouleté etapě nám vyneslo posun do kategorie A; dnes lze říci, že onu hru s recenzenty a vydavateli solidních časopisů začala podstupovat nejen řada našich seniorních kolegů, ale stala se (doufám) samozřejmostí i pro naše doktorandy. Za to je třeba poděkovat mnoha pracovníkům fakulty a zejména profesoru Jiřímu Kabelemu, který jako proděkan pro vědu neustále velel do útoku. Navíc při nedávných státních doktorských zkouškách na Ekonomickém institutu jsem byl mile překvapen, když jsem zjistil, že se naši doktorandi často mohou pochlubit nejen dvěma články v databázi SCOPUS (což je minimum požadované ke státní doktorské zkoušce), ale i několika články v impaktovaných časopisech.

Dovolte mi zmínit se o jedné prioritě naší fakulty mezi fakultami Karlovy univerzity. Poté, co byl spuštěn program Sokrates – dnes přetransformovaný do programu Erasmus – začala naše fakulta přijímat studenty ze západních univerzit a vysílat vlastní studenty na zahraniční stáže. V počátečních letech tohoto programu přicházely na naši fakultu dvě třetiny ze všech studentů, kteří přijeli na Karlovu univerzitu v rámci programu Sokrates. A ani ve vysílání studentů jsme nijak nepokulhávali, naopak na některých institutech se stalo nepsaným pravidlem, že alespoň semestrální stáž je v magisterském programu povinností. Pouze Filozofická fakulta vysílá obvykle více studentů na zahraniční stáže. Přepočte-li se však údaj *per capita* svědčí výsledek pro nás.

Ale abych nemluvil jen o pozitivěch – malý postesek. Záhy po příchodu na fakultu jsem byl jmenován do vědecké rady. Tam jsem jako matematik, statistik a ekonometr zažil obohacující a doslova obšťastňující pocit při naslouchání habilitačním a jmenovacím přednáškám z různých oborů pěstovaných na naší fakultě. Tento pocit ještě umocnila analogická zkušenost, kterou jsem zakusil už jako děkan, když jsem doprovázel naše uchazeče o profesuru na jednání Vědecké rady UK. Přesto se mi nikdy nepodařilo přesvědčit akademickou obec naší fakulty, ani kantory a badatele, ani studenty, že naslouchání kolegům přes hranice vědních oborů, byť je posluchač přirozeně vždy v roli laika, přináší zvláštní pocit uspokojení a širšího ukotvení ve vědě.

A teď mi dovolte trochu abstraktnější zamyšlení nad tím, co všichni děláme, případně co bychom mohli dělat a co je institucionálně zosobněno univerzitou. To, kdy byla Karlova univerzita založena, ví patrně každý její student. I já jsem to věděl, ale až při jedné příležitosti, kdy jsem provázel Karolinem svého hosta Elvezia Ronchettiho z Fakulty sociálních věd a ekonomie ze Ženevy, jsem si uvědomil, že naše univerzita byla založena zhruba 150 let před koncem středověku. To jinými slovy znamená, že se na ní vyučovalo dogma podle Písma Svatého. Pak přišla renezanace a osvícenectví a jak se naše generace učila na základní či střední škole, toto tmářství zrušila. Renezanace a posléze osvícenectví vsadilo na rozum a vrátilo se k vědě provozované už starověkými učenici jako byl Pythagoras ze Samu, Thales z Miletu, Archimedes ze Syrakus, Euklides Alexandrijský, atd. Mnoho z nás má přinejmenším vágní představu, že tito starověcí učenici objevili řadu hlubokých výsledků zejména v oblasti matematiky a geometrie.

Možná ale nevíte, že znali už mnohé z toho, co novověká věda pracně objevovala znova, často daleko komplikovanějšími postupy. Jeden příklad za všechny. My starší pamatujeme, jak nás učili, kterak Galileo Galilei bojoval s inkvizicí

a že se Mikuláš Koperník až na smrtelném loži odvážil zveřejnit heliocentrický planetární model. Tehdejší propaganda nám však zatajila, že Erastothénés z Kyreny stanovil už na počátku 3. století před Kristem poloměr Země na 6 400 km a jeho poněkud starší kolega Aristarchos ze Samu již o generaci dříve uměl prokázat, že Země je kulatá a sestavil heliocentrický model sluneční soustavy – 18 století před Mikulášem Koperníkem.

Vratme se však na počátek novověku. Začalo vítězné tažení rozumu, které však mělo skončit hořkým poznáním, že tzv. zdravý rozum nemusí být, pro vědecké bádání, vždy spolehlivým partnerem. Navíc se ukázalo, že věda má své hranice a jistě není lékem na všechno. Přesto všechno si troufám tvrdit, že zůstává jedním z největších dobrodružství, které můžeme zažít.

Začneme však po pořádku. V obecném povědomí v souvislosti s novověkou vědou nepochybně figurují jména jako Johannes Kepler, Tycho de Brahe, Isaac Newton, Galileo Galilei, Jacob Bernoulli či Bernard Bolzano. Překvapivé je však to, že novověká věda začala géníem, kterého většina lidí považuje za malíře, Leonardem da Vinci. Americký profesor tureckého původu Bülent Atalay, jehož litografie zdobí galerie v Bílém domě, Buckinghamském paláci a na mnoha jiných místech, napsal o svém celoživotním koníčku – Leonardu da Vinci – poutavou knihu *Matematika a Mona Lisa*, kterou Vám vřele doporučuji. Tento profesor přednášející kvantovou fyziku na Stanfordu a Harwardu poutavým způsobem ukazuje, jak Leonardo da Vinci objevil jedno-, dvou- a tříbodovou perspektivu, geniálně využíval zlatého řezu a popsal mnoho dalších věcí spojených s malířstvím. Proto se není čemu divit, když v jeho deníku najdeme větu: „*Malířství je věda.*“

A přesto byl malířem jen proto – *jak si také do svého deníku poznamenal* – aby se uživil. Ostatně jen 7 obrazů umíme s naprostou určitostí označit jako jeho dílo a u dalších zhruba 12 pláten víme, že k nim udělal skici, ale vlastní provedení je nejspíše prací jeho žáků.

Jeho srdce však tlouklo pro vědu. Jeho anatomické skici snesou srovnání s moderními anatomickými atlasy, studoval let ptáků, ale také zákonitosti šíření a rozkladu světla a zamýšlel se nad zpracováním empirických dat. Jedním z jeho nejznámějších citátů je: „*Žádné lidské bádání nemůže být vědou, pokud si nerazí cestu matematickou interpretací a důkazem.*“ Připomeňme však i jeho mimořádné technické nadání: skicoval padák, létající stroje a desítky podobných, v jeho době naprosto pošetilých nápadů, které byly vesměs dříve či později realizovány. Jedním z nich bylo studium volného pádu, na nějž navázal Galileo Galilei a později Isaac

Newton. Pravda, Galileovo studium je daleko známější než Leonardovo, neboť jej částečně proslavil tím, že jeho empirickou část konal na šikmé věži v Pise, částečně je brilantním příkladem logiky dnes obvykle označovaným jako *myšlenkový pokus*. Ten ukázal, že všechny předměty, bez rozdílu váhy a velikosti, by padaly ve vakuu k zemi stejně rychle.

Pokud Vám bylo zatím zatajeno, jak takový pokus, který se odehraje jen v naší mysli, tj. nepotřebuje žádnou laboratoř, vypadá, prozradím Vám to. Odpůrci Galileova výše uvedeného tvrzení totiž říkali, že je zřejmé, že těžší předměty budou padat k zemi rychleji než ty lehčí. Galileo jim namítl: „*Představte si dvě stejně velké kovové koule, stejného objemu a váhy a změřte jejich čas volného pádu. Pak je spojte tenkým (nehmotným) řetízkiem. Dostanete těleso, které má dvojnásobnou váhu. Vzhledem k tomu, že pokus děláme ve vakuu, objem tělesa nehraje evidentně žádnou roli. Toto těleso bude padat k zemi stejně dlouho, jako padaly ony dvě oddělené koule.*“

Vratme se však ještě k Leonardovu citátu. Jistě neměl na mysli to, že by se všechny vědní disciplíny měly zmatematizovat v duchu dnešní matematiky. Vztahoval se spíše k matematice své doby. Ta však již tehdy byla mocným nástrojem, založeným na kázni v logickém vyvozování a s vysokou úrovní abstrakce.

A přesto musely od Leonardových studií uplynout další 3 století, než se zpracování vědeckých dat postavilo na pevný základ. Možná namítnete, že přece základem exaktních věd je rozvinutí diferenciálního a integrálního počtu Isaacem Newtonem na počátku 17. století. To je sice pravda, nicméně celoživotní diskuze mezi Nielsem Bohrem a Albertem Einsteinem, ve které se historie postavila na stranu Nielse Bohra, ukázala potřebu či dokonce nezbytnost formulovat i fyzikální zákony ve stochastické podobě, tj. v podobě obsahující prvek náhody. To přirozeně tušili i takoví velcí jako byli Pierre Simon Laplace či Karl Friedrich Gauss, ale až Andrej Nikolajevič Kolmogorov ve 30. letech minulého století založil statistiku na solidním axiomatickém základě. Do ekonomie pak přenesl jeho myšlenky Trygve Haavelmo, jeden ze dvou norských nositelů Nobelovy ceny za ekonomii. Ve své disertační práci *Probability Approach to Econometrics*, publikované na konci 40. let, ukázal, že mnohé do té doby v ekonomii používané a na zdravém rozumu založené „matematické“ postupy jsou chybné. Zdravý rozum prostě zklamal. Ve statistice je nejčastějším příkladem toho, jak může „*zdravý rozum*“ zklamat, příklad Simpsonova paradoxu.

Povšimněme si však, že ačkoliv Kolmogorovy (a samozřejmě Haavelmovy) výsledky se dají použít k modelování

mnoha praktických problémů, neřkají, jak se to má udělat – „jen“ nabízejí nástroje. Podobně jako fyzika nabízí mikroskop a dalekohled, ale jejich použití právě tak jako nalezené výsledky jsou na zodpovědnosti toho, kdo tento nástroj (přístroj) použil. Nikde „za scénou reálného světa“ není napsáno, že „objektivně“ platí, že pravděpodobnost padnutí 6 na hrací kostce je jedna šestina. Spojení tohoto teoretického modelu *fair* hrací kostky (který je čistě výsledkem teoretických úvah) a té reálné jednotlivé kostky je možné jen a jedině přes subjekt, který použil teoretický model v konkrétní aplikaci. A za její výsledky nese zcela výlučnou (tj. subjektivní) zodpovědnost. Žádné „objektivní“ teorie, které by nám umožňují říci „já nic, já muzikant“, prostě neexistují.

Vratme se však k moderní fyzice. Proč? Protože to je věda, ve které se všechny průšvihy spojené s vědeckým bádáním projeví vždy jako první. Fyzikové minimálně od poloviny minulého století začali tušit, že z jednotlivých obrazů, chcete-li modelů světa jako je nakloněná rovina či kolo na hřídeli (*jak jsme se je všichni učili na gymnáziu*), nelze složit globální pohled na svět. Ilja Prigogine, nositel Nobelovy ceny za fyzikální chemii z roku 1972, pak věnoval tomuto problému nejen polovinu svého života, ale i celou řadu poutavých knih.

To, že ostatní vědní disciplíny obvykle s menším či větším zpožděním následují fyziku, se ukázalo i v tomto případě. Poté, co se světová ekonomika ocitla v krizi, začali se ekonomové zamýšlet nad tím, proč to tak je. V dopise, který britské královně adresovali ekonomové z Londýnské univerzity jako odpověď na její otázku: „*Jaké jsou příčiny krizového stavu ekonomiky?*“, píší: *Nejsme schopni z malých modelů té či oné části ekonomické reality složit celkový obraz, v angličtině „bigger picture“.*

Jich úvahy v ekonomii právě tak jako Prigoginovy závěry ve fyzice ukázaly, že celkový obraz světa nelze složit z jednotlivých poznatků, z jednotlivých modelů, zejména proto, že tyto jsou budovány jako uzavřené systémy. To platí jak o fyzice, ekonomii, politologii tak medicíně či historii. Trochu zjednodušeně řečeno: Budovat otevřené systémy nelze pro složitost okrajových podmínek. Na druhé straně globální model světa nelze udělat pro jeho komplexnost. Komplexnost světa může patrně zachytit jen „model“, který není formalizovaný, který dokonce, podle charakterizace vědy Leonardem da Vinci není ani vědecký. A tak jej nelze racionálně použít.

A tak se do budoucna budeme muset smířit patrně s tím, že jednotlivé „dílkč“ problémy budeme řešit aplikací sice velmi efektivních, nicméně dílkčích modelů. *To není málo.* Jak už jsem řekl, přes všechny tyto problémy věda zůstává mimo-

řádným dobrodružstvím a hned také dodejme nejpragmatičtější nástrojem v ulehčování údělu lidstva, k tišení hladu a léčení nemocí. Připomeňme staletými potvrzený fakt, který byl použit jako motto v knize o robustní statistice: „*The most practical tool is a well-written theory.*“

Nicméně věda není cestou k hledání štěstí, nebo chcete-li pokoje duše.

Asi nikdo z nás nepochybuje o tom, že studenti přicházejí na univerzitu hledat nejen vědomosti a dovednosti, ale možná i cestu k moudrosti, cestu k pokoji v duši, cestu ke štěstí. Nenavozuje to potom otázku: *Nenazrál čas, abychom se vrátili i na univerzitní půdě k tomu, že budeme přednášet nejen plody novověké vědy, ale také „dogma“, tj. moudrost objevenou tradicemi několika tisíciletí a posléze zapsanou v „dogmatických knihách“?* Stačilo by patrně vedle výuky soudobých vědeckých poznatků nabídnout malé ochutnávky takových plodů moudrosti, spolu s upozorněním, že nelze beztržně míchat různé poznávací systémy, na jedné straně systém moderní vědy a na straně druhé systém lidské, mohli bychom říci theologické zkušenosti. Pokud na to zapomeneme, budeme pozorovat slona drobnohledem a komára dalekohledem. Budeme se snažit vysvětlit tvorbu HDP pomocí theologických obrazů a hloubku lásky a přátelství formulkami z matematiky.

Pro ty z vás, kdo si nikdy nečetli v nějaké takové „dogmatické“ knize – alespoň malou ukázkou. V knize *Příslloví* je psáno:

*„Já, moudrost, přebývám s dovedností,
ovládám rozvážné vědění.
Nenávidím pýchu a nadutost,
špatné chování a křivá ústa.
Miluji ty, kdo mne milují,
kdo mne horlivě hledá, nalézá mne.
Mé ovoce je lepší než zlato,
mé plody jsou lepší než stříbro.“*

A o kousek dále čteme:

*„Moudří hromadí vědění,
ale bláznova ústa jsou brozícím nebezpečím.
Kráč k životu, kdo zachovává kázeň,
k-do si nevyšimá pokárání, zabloudí.“*

Rád bych se ještě vrátil k jednomu bodu, o kterém jsem se zmiňoval výše. K tomu, jak je obohacující naslouchat, být jen jako laik, svým kolegům přes hranice oborů. I k té situaci mluví moudrost našich předků celkem jasně. Vzpomeňme příběhu, který jistě není historickou zprávou, ale obrazem lid-

ského chování, totiž příběhu babylonské věže a zmatení jazyků. Příběh je zapsán v První knize Mojžíšově, v Genesis. Ukazuje, jak pýcha člověka, pocit všemohoucnosti vede k tomu, že přestáváme rozumět svému bližnímu, dojde ke zmatení jazyků. Pokud budeme myslet, že právě naše bádání umožní postavit babylonskou věž, povede to nejspíše ke škodě všech, ale zejména nás samých.

Na závěr si dovoluji položit ještě – skoro řečnickou otázku: „*Není právě spojení nabídky výuky vědomostí a dovedností spolu s náznaky, co je to moudrost to, co odlišuje univerzitu*

Magnificence, Spectabiles, Honorabiles,

Dovolte mi začít vyjádřením své radosti a vděčnosti za ten výjimečný dar, jímž pro mne byla šance a příležitost mít na starosti po 6 let tuto mladou fakultu tak starobylé a tak věhlasné univerzity, a to po letech, během nichž mi něco takového nemohlo ani přijít na mysl. Fakulta mi leží na srdci i nyní, kdy břímě odpovědnosti za ni už leží na generaci mladší. Ta vnímá generaci nás starců kriticky, ale ne zase tak kriticky, aby nám upírala pronesení pár slov při této slavnostní příležitosti. Ale protože mi jde o budoucnost i za horizontem střední doby dožití, pokusím se o jakýsi přesah rétorického stylu řeči příležitostně. Budu mluvit o nesamozřejmosti daru svobody – díky němuž tady také mohu dnes být.

Ve velké aule Karolina se ještě stále oslovujeme jako *cives academici*, a jimi také jsme – pokud jsme si vědomi, že tvoříme obec, a držíme se svých akademických svobod.

Společné dobro obce bylo nejvyšší hodnotou už pro antické řecké filozofy a poté pro nejstarší církevní otce po tisíc let, co instituce univerzity jako součást duchovní moci trvá. Pro obec akademickou jsou podstatnou částí společného dobra akademické svobody. Jsou tím, v čem se pohybujeme a jsme, co potřebujeme jako kyslík k dýchání. Bez svobody bádání, vyučování a shromažďování přestává být akademický občan občanem a mění se v nevolníka, vazala moci světské. Vybaňuje se mi slavnost k půlkuatému výročí 660 let Univerzity Karlovy, na níž zde, v tomto sále, čtyři její přítomní polistopadoví rektori vyslovili své obavy ze ztráty akademických svobod v tehdy chystaných změnách v právním postavení obce akademické. Šlo o obavy z vnějších omezení akademických svobod a obezřetnost v tomto směru byla a je namístě. Avšak nemylně se: akademické svobody mohou být omezovány a spoutávány i jinak, způsobem méně patrným, ale možná

od jiných vysokých škol?“ Já osobně jsem měl to ničím nezsloužené štěstí, že jsem zažil univerzitu právě takovou.

A tak uzavřu svoje trochu možná neučesané povídání přáním, aby nám byla dána moudrost hledat vědění ku prospěchu svému i druhých. Abychom si vážili nejen těch, kdo s námi souznějí v našich názorech, ale i těch, kteří nám ukazují, v čem se mýlíme.

Prof. RNDr. Jan Ámos Vášek, CSc.
děkan FSV UK v období 2003–2010

i nebezpečnějším, protože se týkají vnitřního stavu myslí akademického občana, jeho vlastních sebe-omezení a sebe-cenzury, nevolnictví jeho duše.

Univerzita – ač založena světským panovníkem – vznikla jako součást moci duchovní a v západní křesťanské tradici stále zápasila o duchovní svobodu na moci světské. *Facultas* je částí univerzity a ta poukazuje svým názvem k veškerenství, ke všehomíru. Společné dobro fakulty věnující se společnosti je podřízeno společnému dobru univerzity a svou legitimitu čerpá ze služby společnému dobru společnosti, jejíž součástí je.

Společnost doby pozdní rozumí sama sobě jako společenství zájmových skupin a společnému dobru už jen jako výslednicí soupeření těchto zájmových skupin. Odvěký koncept společného dobra – který by stál nad partikulárními zájmy – odkládá naše doba jako archaický, nehodící se do společnosti vědění, a to nejen v mladé disciplíně, jíž je ekonomie, ale už i v politické filozofii a společné dobro paradoxně ale zákonitě nejvíce mizí v nové politické ekonomii, jež je teorií politických trhů. Paradoxně proto, že politická moc může zakládat svou legitimitu právě jen na společném dobru obce, města, vlasti, unie, univerzálního lidství. A zákonitě proto, že privátní zisk parciálních zájmových skupin povýšený na hodnotu *per se* chce dobývat rentu a bohatství právě v hájemství, v doméně společného dobra.

Opuštěním konceptu společného dobra v předmětech sociálních a ekonomických věd se ovšem rozpadá i smysl pro společné dobro fakulty a univerzity, a zůstávají jen soupeřící zájmy kompaktních zájmových skupin jednotlivých disciplín a jejich organizovaných zájmů v podobě institutů a kateder. I univerzita doby pozdní je v pokušení mluvit jen o penězích a rozpočtech vydobytých na celku, universu.